

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl/Year: 6, Sayı/Number: 22,

Mart/March 2020, s./p. 139-156

Geliş/Submitted: 13.02.2020

Kabul/Accepted : 19.03.2020

Yayın/Published: 25.03.2020

DOI Number:

[10.29228/kesit.42141](https://doi.org/10.29228/kesit.42141)

Araştırma Makalesi

Dr. Öğr. Üyesi Burak TELLİ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4924-9205>

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

btelli46@gmail.com

TARAMA SÖZLÜĞÜ'NDEKİ AKRABALIK ADLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öz

Aralarında kan bağı bulunan veya evlilik yoluyla aralarında bir yakınlık, ilişki meydana gelen kişilerin birbirine göre olan durumuna akrabalık denmektedir. Türkçe, akrabalık adları konusunda zengin bir söz varlığına sahiptir. Türkçede her akrabalık durumu için ayrı bir adlandırma bulunmaktadır. Türk toplumunda aile ve akrabalık kavramları tarih boyunca önem arz etmiş, hatta aile kavramı kutsal sayılmıştır. Akrabalık adlarındaki çeşitlilikte toplum olarak Türklerin aile ve akrabalık kavramlarına verdiği değerin etkisi bulunmaktadır. Tarih boyunca kullanılan akrabalık adlarından kimisi Eski Türkçe döneminden beri kullanılmaya gelmiş, kimisi daha sonraki dönemlerde Türkçenin söz varlığına dâhil olmuştur. Bu çalışmanın merkezine Tarama Sözlüğü konmuştur. Tarama Sözlüğü 13. yüzyıldan günümüze kadar verilmiş pek çok eserden hareketle hazırlanmış Türkçenin önemli bir söz varlığı eseridir. Sözlükte akrabalık bildiren 69 söz varlığı incelenmiştir. Bu söz varlığı unsurlarının Eski Türkçe döneminde, Dîvânü Lugâti't-Türk'te ve bugünkü Türkçe Sözlük'teki durumu ortaya konmuştur. Ayrıca akrabalık adları içinde Türkçenin imkânları ile oluşturulan dikkat çekici akrabalık adlandırmaları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akrabalık Adları, Tarama Sözlüğü, Söz Varlığı.

AN ANALYSIS OF KINDREDSHIP NAMES IN THE TARAMA SÖZLÜĞÜ

Abstract

It is called kindredship when people have blood ties between them or have a relationship with each other through marriage. Turkish has a rich vocabulary on kindredship names. There is a separate naming for each kindredship situation in Turkish. In Turkish society, the concepts of family and kindredship have been important throughout history, even the concept of family has been considered

sacred. The diversity of kindredship names has an effect on the value given by Turks as a society to the concepts of family and kindredship. Some of the kindredship names used throughout the history have been used since the Old Turkish period, and some have been included in the vocabulary of Turkish in later periods. The Tarama Sözlüğü is placed at the center of this study. Tarama Sözlüğü is an important vocabulary work of Turkish prepared from many works that have been given since the 13th century. In the dictionary, 69 vocabulary expressing relatives were examined. The situation of these vocabulary elements in the Old Turkish period, *Dîvânü Lugâti't-Türk* and today in the Turkish Dictionary has been revealed. In addition, remarkable kindredship names that were created with the possibilities of Turkish among kindredship names were emphasized.

Keywords: Kindredship Names, Tarama Sözlüğü, Vocabulary.

GİRİŞ

Akraba kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup asıl şekli *akribâ'*dir. Türkçe Sözlük'te "Kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler" olarak tarif edilen *akraba* kavramı (2011: 72), bugün Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak hem kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler hem de evlilik yoluyla aralarında ilişki, yakınlık oluşan kimseler için kullanılmaktadır. Akrabalık, bireyleri, kan bağı, evlilik veya evlat edinme yollarıyla birbirine bağlayan bir ilişkidir. Akrabalık ilişkilerinde, tanım gereği evlilik ve aile söz konusu olsa da, akrabalık kavramı bu kurumlardan çok daha geniş kapsamlıdır (Emiroğlu, 2012: 1693). Türk toplumu için *aile* ve *akrabalık* kavramları çok önemli olmuştur. *Aile* kutsal sayılmış ve toplumun temel taşı kabul edilmiştir, buna bağlı olarak da *akraba* ve *akrabalık* kavramları değer kazanmıştır.

Bütün dillerde söz varlığının belirli bir bölümünü aile ve akrabalık isimleri teşkil etmektedir (Yazıcı Ersoy, 2011: 87). Türk toplumunda bu denli önemi olan söz konusu kavramlarla ilgili adlandırmalar oldukça çeşitlilik göstermektedir. Her akrabalık durumu için ayrı bir adlandırma görmek mümkündür. Başka dillerde tek bir kelime ile birçok akrabalık durumu karşılanabilmektedir. Örneğin İngilizcede *cousin* kelimesi Türkçeye *kuzen* şeklinde geçmiş olup Güncel Türkçe Sözlük'te "Teyze, dayı, hala veya amcanın erkek çocuğu, erkek yeğen, böle" akrabalık adlarını karşılamaktadır. Bu açıklamada geçen ifadelerin her biri Türkçede ayrı birer akrabalık adlandırmasıdır. Aksan'ın da belirttiği gibi Türklerde akrabalık bağlarının sıkı olduğunu insan ilişkilerine verilen önemi Türkçedeki söz varlığından takip edebiliriz. Türkçe, akrabalık durumlarının birçoğunu *baldız*, *görümce*, *bacanak*, *elti* gibi ayrı adlandırmalar ile ifade etmiştir (Aksan, 2015, C I: 66). Bu sebeple akrabalık adları, Türkçenin söz varlığı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Akrabalık derecesi olarak en yakından en uzağa kadar ayrı adlandırmalar bulunmaktadır.

Tarama Sözlüğü 13. yüzyıldan günümüze kadar yazılan metinlerdeki Türkçe kelimelerin yer aldığı önemli bir söz varlığı eseridir. Tarama Sözlüğü ilk olarak 1943-1957 yılları arasında *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* adıyla dört kitap halinde yayımlanmıştır. Dört ciltlik bu ilk baskıda 160 eserden elde edilen söz varlığı bulunmaktaydı. Daha sonra dört ciltlik Tarama Sözlüğü geliştirilerek 160 eserin taramalarına 67 eserin daha taramaları eklenmiş ve *ekler* ve *dizin* ciltleri ile birlikte toplam sekiz ciltlik yeni *Tarama Sözlüğü* oluşturulmuştur (TDK, 2009a: V). Eser bu hâliyle oldukça kapsamlı bir söz varlığı durumundadır. Eserde Türkçenin tarihî dönemlerinden yakın zamanımıza kadar olan metinlerden derlenmiş 69 adet akrabalık bildiren söz varlığı un-

suru tespit edilmiştir.

Kelimelerin tarihî süreç içerisinde seyri söz konusudur ve en eski metinlerden günümüze doğru hangi dönemlerde hangi anlam ve şekillerde kullanıldığına belirlenmesi önemlidir. Bulduk'un ifadesine göre bugün Türkiye Türkçesinde Eski Türkçedeki kullanımını devam ettiren birçok kelime bulunmaktadır (Bulduk, 2019: 54). Bu nedenle kelimelerin bu serüvenlerinin ortaya konması açısından akrabalık adları özelinde ve Tarama Sözlüğü'nden hareketle akrabalık adlarının tespiti yapılabildiği durumun ortaya konması önem arz etmektedir. Tarama Sözlüğü'nde tespit edilen akrabalık adları içerisinde bugün Türkiye Türkçesinin yazı dilinde yaşayan örnekler olduğu gibi, yazı dilinde olmayıp sadece Türkiye Türkçesinin ağızlarında yaşayan örnekler de bulunmaktadır. Bazı akrabalık adları ise Eski Türkçeden DLT'ye ve bugün Türkiye Türkçesine kadar kullanılagelmiş söz varlığı unsurlarıdır. Tarama Sözlüğü'ndeki akrabalık adlarında dikkat çeken bir nokta da muhtemelen tespit edildiği eserin müellifinden ya da o dönemin mahallî olarak kullanılan akrabalık adlandırmalarından kaynaklı kullanımlardır. Bu şekilde kurulmuş farklı akrabalık adlandırmaları bu anlamda farklı bir sistematığı de ortaya koymaktadır: *dip dede* (büyük dede), *oğul oğlu* (torun), *üz görmüş* (dul kadın), *kan karışan* (akraba) gibi.

Akrabalık adları konusu Türkologların ilgisini çekmiş ve akrabalık adlarının tespiti, nasıl bir sistematikte yapıldığı; yapılan adlandırmaların fonetik, morfolojik, etimolojik ve anlamsal yönleri Türkoloji çalışmalarına konu olmuştur. Bu anlamda; Talat Tekin (1960), Ahmet Caferoğlu (1972), Tuncer Gülensoy (1974), Yong Song Li (1999), Saadettin Gömeç (2001), Habibe Yazıcı Ersoy (2011), Nesrin Güllüdağ (2012), Serdar Yavuz (2013), Selim Emiroğlu (2012), Erkan Hirik (2017) gibi birçok araştırmacı bu alanda çalışmalar yapmışlardır.

Tarama Sözlüğü'nde 69 adet akrabalık bildiren söz varlığı unsuru tespit edilmiştir. Tespit edilen akrabalık adları "Kan Yoluyla Akrabalık Bildiren Terimler", "Evlilik Yoluyla Akrabalık Bildiren Terimler" ve "Diğer Akrabalıkla İlgili Terimler" olarak tasnif edilerek incelenmiştir.

İnceleme

A. Kan Yoluyla Akrabalık Bildiren Terimler

1. aba: 1. Ana. "...Vefat eden kahveci Mehmet bin Hızır'ın sağırca Hatice'ye abası Zeynep bint Hacı Mustafa vasiy olup...", 2. Nine, anneanne. "Hasan ile Hüseyin'in ataları Aliye'l-Murtaza ve anaları Fatimete'z-Zehra, dedeleri Muhammede'l-Mustafa ve abaları Hadicete'l-Kübra'dır" (TaS, C I: 1).

TaS'de iki anlamlı olarak kullanılan *aba* kelimesi, Eski Türkçede *apa* şeklinde "baba, amca, ağabeyi, dede, abla, anne, nine" anlamlarında kullanılmıştır (Şirin, 2016: 348). TaS'deki kullanımını 16. yüzyıla ait olan kelime bu dönemdeki anlamı ile Eski Türkçe döneminde de tespit edilmiştir. Kelime, Divanü Lugati't-Türk'te aynı şekliyle ve "ana" anlamında geçmektedir (Atalay, 2018, C I: 86). Bugün Türkçe Sözlük'te ise kelime "abla, anne" anlamlarında bulunmaktadır (2011: 1).

TaS'de geçen "aba" kelimesi ilgili anlamlarıyla Eski Türkçeden günümüze kadar şekil ve anlamını koruyarak gelmiştir.

2. abıca: *Amca*. "Dubâ'a [Ar.]: Peygamberin abıcası olan Zübeyr'in kızının adıdır." (TaS, C I: 2).

Kelime Eski Türkçe dönemi eserlerinde, DLT'de ve TS'de bulunmamaktadır. Kelime sa-

dece DS'de *abıca* şekliyle ve "amca" anlamıyla bulunmaktadır (DS, C I: 15).

3. ağa: 1. Ağabey, büyük oğul, büyük erkek kardeş. "Han Uruz'un ağası, Bayındır Hanın güyegisi." (TaS, C I: 24). 2. Baba, ata. "Oğlu Uruz'a bu iş hoş gelmedi. Babasına çağırıp söyler, görelim hanım ne söyler: Ümmü anla benim sözüm dinle ağam Kazan, sağına baktın kas kas güldün..." (TaS, C I: 25).

TaS'de iki anlamda verilen *ağa* kelimesi Eski Türkçede aynı anlam ve şekliyle kullanılmaktadır (Caferoğlu, 2015: 6). DLT'de bulunmayan kelime bugün TS'de *ağa* şeklinde ve "ağabey" anlamında geçmektedir (2011: 36).

4. ana atası: Annenin babası olan dede. "Cedd [Ar.]: Ata ve ana atası, ana dede derler." (TaS, C I: 122).

"Anne" anlamındaki *ana* ve "baba" anlamındaki *ata* kelimelerinin birleşmesiyle kurulmuş bir akrabalık adıdır. *Ana* ve *ata* kelimeleri müstakil olarak Eski Türkçede kullanılmaktadır (Şirin, 2016: 347-348). Yine her iki kelime DLT'de "ana, anne", "baba, ata" anlamlarında geçmektedir (Atalay, 2018, C I: 86, 93). TS'de ise *ana* kelimesi "anne" anlamında (2011: 117)), *ata* kelimesi de "baba" anlamında bulunmaktadır (2011: 179). Söz konusu akrabalık adı, kelime birleştirilmesi yöntemiyle kurularak yeni bir anlam kazandırılmıştır.

5. anası anası: Anneannesi. "Mezkûre Fatma'nın anası anası Benefşe bint Abdullah şöyle ikrar idip eyitti ki..." (TaS, C I: 125).

Anne anlamındaki "ana" kelimesi ile kurulmuş bir akrabalık adıdır. Söz konusu kelime Eski Türkçede "anne" anlamında kullanılmıştır (Şirin, 2016: 347). DLT'de de *ana* şeklinde ve "anne" anlamında kullanılan kelime (Atalay, 2018, C I: 93), bugün TS'de aynı şekil ve anlamında kullanılmaktadır (2011: 117). Kelime *anneanne* şeklinde de yine TS'de geçmektedir (2011: 131).

6. ata: Baba.

"Aşık oldum bakıcak ol surete

Bilmezem kandalığın anın ata

Atas' eydür kandalığın bil anın

Seni verem ana avına canın" (TaS, C I: 268).

Ata kelimesi "baba" anlamında Eski Türkçede kullanılan bir kelimedir (Şirin, 2016: 348). Kelime, DLT'de "baba, ata" anlamında geçmektedir (Atalay, 2018, C I: 86). Bugün TS'de ise "baba" anlamında *ata* şekliyle bulunmaktadır (2011: 179). Türkçenin temel kelime kadrosunda bulunan *ata* kelimesi şeklini ve anlamını koruyarak bugüne kadar ulaşmıştır.

7. ata atası: Babanın babası olan dede. "Cedd [Ar.]: Ata atası ve ana atası, ana, dede derler" (TaS, C I: 270).

"baba" anlamındaki *ata* kelimesinin birleşmesi ile oluşmuş bir kelimedir. Kelimeyi oluşturan *ata* kelimesi Türkçenin eski dönemlerinden beri kullanılan bir kelimedir (bk. ata). Ancak "dede" anlamındaki *ata atası* ifadesi bu şekliyle hem Eski Türkçede, hem de DLT'de bulunmaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinde de bu şekilde kullanımı bulunmamaktadır. Kelime bu şekliyle Anadolu ağızlarında da bulunmamaktadır.

8. beşe (peşe): Başkan, emir, ileri gelen adam, ağabey.

“Beşe bu kuş dilidir bunu Süleyman bilir

Sana derim ey hâce bu dil tehi dil değil” (TaS, C I: 527).

“ağabey” anlamında kullanılan *beşe* (*peşe*) kelimesi Eski Türkçede, DLT'de ve bugün TS'de bulunmamaktadır.

9. buba: Baba. “Bilmez misin kim ol kişi uçmakta benim ve bubam İbrahim'in yoldaşdır” (TaS, C I: 671).

TaS'de 15. yüzyıla ait bir metinde tespit edilmiştir. Kelime *baba* kelimesinin fonetik değişikliğe uğrayarak oluşmuş bir şeklidir. Asıl şekli “baba” olan kelime Eski Türkçe döneminde tespit edilmiştir (Paçacıoğlu, 2016: 96). DLT'de kaydı bulunmayan kelime bugün TS'de ise “baba” anlamında ve *baba* şeklinde geçmektedir (2011: 219).

10. bula: Abla, hizmetçiye göre evin hanımı. “Hatunlar, bulalar dün ki gördüm, sabrım, kararım kalmadı” (TaS, C I: 686).

Bula kelimesi “abla” ya da başka bir anlamda Eski Türkçe döneminde bulunmamaktadır. DLT'de de kaydı olmayan *bula* kelimesi bugün TS'de *halk ağzında* kaydıyla “yenge, amca veya dayı karısı” anlamında geçmektedir (2011: 407). Bugün *bula* kelimesi Türkiye Türkçesinde yaşamakla birlikte TaS'deki anlamının dışında kullanılmaktadır.

11. dayıza (dayaza, diyeze, tayaza, tayıza): Teyze. “Kaçan hayz görse dayazası evine varır idi, kaçan arınsa gusül kılıp geri mesçide gelir idi” (TaS, C II: 1030).

“Teyze” anlamındaki *dayıza* ya da varyantı kelimeler Eski Türkçe döneminde tespit edilememiştir. DLT'de “büyük kız kardeş” anlamında “eze” kelimesi bulunmaktadır (Atalay, 2018, C I: 90). Doğrudan “teyze” anlamında kullanılmayan bu kelime, Anadolu ağızlarında “teyze” anlamında birçok yörede kullanılmaktadır (Yavuz, 2013a: 349). Kelime *dayaza* şekliyle ve “teyze” anlamıyla Derleme Sözlüğü'nde geçmektedir (DS, C II: 1386). TS'de ise kelimenin *teyze* şekli bulunmaktadır (2011: 2343). *Teyze* kelimesinin teşekkülü hakkında Talat Tekin'in önemli bir yaklaşımı bulunmaktadır. Tekin'e göre söz konusu kelimenin en eski şekilleri *tayaza/tayıza*'dır. Türk lehçelerinin bazılarında *teyze* kelimesi için kullanılan *tây ağas/tây eciy* (Yak.), *tay ece* (Kırg.), *daay-ava* (Tuv.), *dayı apa* (Karakalp) şekillerinde geçmektedir. Talat'a göre bu söylenişlerden ilk unsurun farklı söylenişlerle hepsinde aynı olduğudur. *Tay/tât/daay/dayı* kelimelerinin aslında *tağay/tağayı* kelimesinin (dayı<TT) bugünkü *dayı* kelimesinin çeşitli söylenişleri olduğu ortadadır. Kâşgarlı'nın da *eze* kelimesini “büyük kız kardeş” olarak açıklaması ve kelimenin Oğuz-Kıpçak ait olduğu ve bugün Anadolu ağızlarında yaşadığı bilgisinden hareketle Tekin *tayaza/tayıza* kelimelerinin *tay//tayı eze*-si terkiplerinden geliştiğini ve “dayı ablası, anne cihetinden yaşça büyük kadın veya kız akraba” anlamında kullanıldığını belirtmektedir (Tekin, 1960: 292-294).

12. dip dede: Ceddi âlâ, büyük dede. “Peygamberin dip dedesi İsmail kim anın için koç fidi oldu” (TaS, C II: 1165).

“büyük dede” anlamında *dip dede* kelimesi TaS'de 14. yüzyıla ait bir metinde tespit edilmiştir. “Büyük dede” anlamındaki kelime, *dip dede* şekliyle Eski Türkçe, DLT ve TS'de bulunmamaktadır. Kelime sadece Anadolu ağızlarında Kırşehir yöresinde “en eski ata, ecdat” anlam-

larında kullanılmıştır (Günşen, 2000: 471). *Dede* kelimesi ise DLT'de de bugün TS'de de bulunmaktadır. TS'de "Torunu olan erkek, büyük baba, büyük peder" anlamında kullanılan kelime (2011: 604), DLT'de "baba" anlamında kullanılmaktadır (Atalay, 2018, C III: 220).

13. döl: Yavru. "Hayvanların dölü anası ardınca südü için yerler" (TaS, C II: 1229).

Döl kelimesine Eski Türkçe döneminde *töl* şeklinde ve "döl, zürriyet" anlamında geçmektedir (Gabain, 2000: 301). DLT'de de *töl* şeklinde geçen kelime "yavrulama zamanı, yavru, döl" anlamında verilmiştir (Atalay, 2018, C III: 133) TS'de "yavru, çocuk" anlamıyla bulunmaktadır (2011: 711). Kelime Eski Türkçeden Türkçe Sözlük'e kadar küçük fonetik değişiklikler dışında aynı şekil ve anlamda gelmiştir.

14. döl döş: Çoluk çocuk, zürriyet, evlat ve torunlar. "Ve hayvanları dahi dölünden döşünden ayırdılar" (TaS, C II: 1230).

İkileme yapısındaki bu söz, bu şekliyle Eski Türkçe döneminde ve DLT'de geçmemektedir. TS'de ise *döl döş* sözü, "çocuklar ve torunlar, soy sop" anlamlarında geçmektedir (2011: 711). İkileme yapısını oluşturan *döl* kelimesi için bk. *döl*. *Döş* kelimesi ise Eski Türkçede geçmemektedir, DLT'de ise *töş* şeklinde ve "döş, göğsün başı" anlamında geçmektedir (Atalay, 2018, C III: 125).

15. ebe: Büyükanne, nine. "Ve Sâre kürkü ebesi Havva'dan miras almış idi" (TaS, C III: 1383).

"büyükanne, nine" anlamında kullanılan *ebe* kelimesine Eski Türkçe döneminde rastlanmamaktadır. DLT'de de tespit edilemeyen kelime, TS'de "büyük anne, nine" anlamında *halk ağzında* kaydıyla geçmektedir (2011: 751).

16. ede: Büyük birader. "Kâkâ [Fa.]: Büyük biradere ıtlak olunur, ağa mevkiindedir. Maraş semtinde ede tâbir ederler" (TaS, C III: 1384).

"büyük birader, ağabey" anlamında kullanılan *ede* kelimesi Eski Türkçede bulunmamaktadır. DLT'de ise *ede* şeklinde bulunmayan kelime, "eçe" şeklinde ve "büyük kız kardeş" anlamında geçmektedir. Bugün TS'de ise "ağabey" anlamında *halk ağzında* kaydıyla geçmektedir (2011: 754).

17. ercüğez: Küçük erkek çocuk. "Merdümek [Fa.]: Göz bebeği ve ercüğez" (TaS, C III: 1489).

"Kişi, erkek" anlamındaki *er* kelimesine küçültme eki getirilerek oluşturulan *ercüğez*, bu şekliyle Eski Türkçe ve DLT'de bulunmamaktadır. Ancak kelime, kökeni itibarıyla Eski Türkçede "kimse, kişi, erkek, adam, bey, koca, zevc" anlamlarında geçmektedir (Doğan ve Usta, 2014: 128). DLT'de de "er, erkek, adam" anlamlarında geçen kelime (Atalay, 2018, C IV: 184), TS'de ise "koca" anlamında *halk ağzında* kaydıyla geçmektedir (2011: 805).

18. er kardaş: Birader, erkek kardeş. "Birader [Fa.]: Er kardaş ah mânasına" (TaS, C III: 1501).

"Kişi, erkek" anlamındaki *er* kelimesi ile "kardeş" anlamındaki *kardaş* kelimesinin birleşmesi sonucunda oluşmuş birleşik yapı bir akrabalık adıdır. "Er" kelimesi için bk. *ercüğez*. *Kardaş* kelimesine ise Eski Türkçe ve DLT'de *karındaş* şeklinde ve "kardeş" anlamında kullanılmıştır (Paçacıoğlu, 2016: 343; Atalay, 2018, C I: 407). Kelime TS'de *kardeş* şeklinde ve "Aynı anne

babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı." anlamında kullanılmaktadır (2011: 1325).

19. er oğlan: Erkek çocuk. "Eğer oğlan kızsız, kız doğurmuş avrat südün emzireler, eğer er ise er oğlan doğurmuş avrat südün emzireler" (TaS, C III: 1511).

Er oğlan akrabalık adı; "kişi, erkek" anlamındaki *er* ile (bk. ercüğez), "oğullar" anlamındaki *oğlan* kelimesinin (Şirin, 2016: 353) birleşmesi ile kurulmuştur. Eski Türkçede kullanılan *oğlan* kelimesi DLT'de bulunmamaktadır. TS'de ise *oğlan* kelimesi "erkek çocuk" anlamında kullanımını sürdürmektedir (2011: 1789).

20. ini: Küçük kardeş. "Ağa varken ini ağalık etmeye, ya'ni ulu kardeş varken kiçi kardeş bey olmaya" (TaS, C III: 2084).

İni kelimesi Eski Türkçede yine *ini* şeklinde ve "erkek kardeş" anlamında geçmektedir (Şirin, 2016: 350). Kelime DLT'de aynı şekliyle "yaşça küçük kardeş, kocanın küçük erkek kardeşi" anlamında kullanılmaktadır (Atalay, 2018, C I: 93). *İni* kelimesi bugün TS'de ise *halk ağzında* kaydıyla ve "kayın" anlamında kullanılmaktadır (2011: 1193). Kelime Eski Türkçeden beri *ini* şeklini korumuştur; fakat kavram alanında değişiklik meydana gelmiştir.

21. karındaş (kartaş, karıntaş): Kardeş. "Bir karındaşı arhasına girdi karındaşına söykelendi" (TaS, C IV: 2304).

Karındaş kelimesi bu şekliyle ve "kardeş" anlamında Eski Türkçe döneminde geçmektedir (Paçacıoğlu, 2016: 343). DLT'de de *karındaş* şeklinde ve "kardeş" anlamında kullanılan kelime (Atalay, 2018, C I: 407), TS'de de *kardeş* şekliyle "kardeş" anlamında kayıtlıdır (2011: 1330).

22. oğlan: (Erkek olsun, kız olsun) Evlat.

"Söyledi oğlan Çalap sun' u ile

Beşikte emer iken geldi dile" (TaS, C V: 2923).

Oğul kelimesi Eski Türkçede "oğullar" anlamında geçmektedir (Şirin, 2016: 353). Eski Türkçe döneminde kullanılan *oğlan* kelimesi DLT'de bulunmamaktadır. TS'de ise *oğlan* kelimesi "erkek çocuk" anlamında geçmektedir (2011: 1789).

23. oğul: Erkek evlat.

"Dua kıl oğul versin Çalap bana

Hacetim şoldur dedim ben sana

Dua kılur duası olur kabul

Tanrı verir ol kişiye kırk oğul" (TaS, C V: 2933).

Oğul kelimesi Eski Türkçe döneminde "evlat" anlamında kullanılmıştır (Paçacıoğlu, 2016: 472). DLT'de bulunmayan kelime bugün TS'de "erkek evlat, mahdum" anlamında geçmektedir (2011: 1790).

24. oğul oğlu: Çocuğunun çocuğu, torunu. "Pes andan sonra Senhârip yedi yıl diri oldu, andan öldü ve Buhtınasrı halife kıldı ve ol Senhârip'in oğul oğlu idi" (TaS, C V: 2936).

Birleşik yapılu bir akrabalık adlandırması olan "oğul oğlu", *oğul* kelimesinin yalın ve iye-likli iki şeklinin birlikte kullanımı ile meydana gelmiştir. Türkiye Türkçesinde "torun" anla-

mında olan bu akrabalık adı, TaS'de bu farklı yapı ile tespit edilmiştir. *Oğul oğlu* ifadesi, Türkiye Türkçesinde kullanılan "anneanne, babaanne" kelimelerinin kuruluş yapısına sahip orijinal bir akrabalık adlandırmasıdır.

25. tayu: Dayı. "Gülşehri bint Kemâl nam hatunun sâkine olmağa kaabil yeri olmayıp ideti tamam oluncaya tayusu İmir bin Himmet nam kimesneye emanet vaz' olunduğu kaydolundu" (TaS, C V: 3782).

Kelime, Eski Türkçede ve DLT'de *tagay* şeklinde ve "dayı" anlamında kullanılmıştır (Şirin, 2016: 356; Atalay, 2018, C III: 238). Bugün ise kelime TS'de *dayı* şeklinde ve "dayı" anlamında geçmektedir (2011: 603). Kelime tarihî süreçte birtakım fonetik değişikliklere uğramıştır; ancak kelimenin kavram alanı değişmemiştir.

26. torunısı: Torunu.

"Melik Zahir torunısıydı Osman

Bir ay ü hem dokuz gün oldu sultan" (TaS, C V: 3831).

Torun kelimesine Eski Türkçe dönemine ait metinlerde ve DLT'de rastlanmamaktadır. TaS'de 15. yüzyıla ait bir metinden örneklenen kelime bugün TS'de "Bir kimseye göre çocuğunun çocuğu" anlamıyla kayıtlıdır (2011: 2375).

27. uya: Arkadaş, kardaş.

"Saldılar Yusuf'u tiz bir kuyuya

İmdi işit nittiler ana uya

Geldi Şem'un Yusuf'u urdu yüze

Tiz çıkargil tonunu vergil bize" (TaS, C VI: 4022).

Kelime Eski Türkçede *uya* şeklinde ve "akraba" anlamında geçmektedir (Şirin, 2016: 356). DLT'de ise "kardeş, hısım" anlamında geçmektedir (Atalay, 2018, C I: 85). Kelime bugün TS'de bulunmamakta olup kullanımdan düşmüştür.

B. Evlilik Yoluyla Akrabalık Bildiren Terimler

1. ahiret oğlu: Evlatlık. "Hasan Efendi bin Şa'ban hizmetinde olup ahiret oğlu olan Mahmut Çelebi bin Satı müvâcehesinde tav' an ıkrar-ı sahih-i şer' i idüp..." (TaS, C I: 63).

ahiret ve *oğul* kelimelerinin birleşmesi ile meydana gelen bu akrabalık adlandırması Eski Türkçe ya da DLT'de bulunmamaktadır. DLT'de ise bu anlam *tutuncu* kelimesi ile karşılanmıştır (Atalay, 2018, C III: 375). TS'de ve DS'de de bu akrabalık adına rastlanmamıştır. Söz konusu akrabalık adı, 15. yüzyıla ait metinde tespit edilmiş ve bu adın başka bir dönem ya da metinde kullanımına rastlanmamıştır.

2. altcu (altcu): Birden çok karısı olan kimsenin ilk karısı. "Dünya ile ahiret biri birinin zıddı. Bu ikinin misli altcu ile kuma gibidir. Vakti ki birin hoşnut kılarsın elbette birin kakıdırın" (TaS, C I: 112).

Söz konusu akrabalık adına Türkçenin başka bir dönemi ya da metninde rastlanmamıştır. Bu adlandırmanın ilgili eserin müellifi tarafından yapılmış bir adlandırma olduğunu tahmin etmekteyiz.

3. analık: Üvey ana.

“Ebnası ile akd-i uhuvvet eder midi

Şeytanın olmasa zen-i dünya analığı” (TaS, C I: 123).

Ana isminden türetilen kelime Türkiye Türkçesinde de “üvey anne” anlamında kullanılan yaygın bir akrabalık adıdır. Bu şekliyle Eski Türkçede bulunmayan kelimeye sadece TaS (C I: 123) ve TS’de *halk ağzında* kaydıyla (2011: 121) rastlanmaktadır.

4. avratlık: Zevcelik. “Vezirin kızını ‘avratlığa aldı, oğlancıkları oldu” (TaS, C I: 285).

Kelime Eski Türkçe, DLT ve TS’de geçmemektedir. Kelimenin Arapça kökenli *avrat* biçimi ise Eski Türkçe ve DLT’de geçmemektedir. TS’de ise *avrat* kelimesi *halk ağzında* kaydıyla “1. kadın, 2. Karı, eş” anlamlarında geçmektedir. *Avratlık* kelimesi sadece Tarama Sözlüğü’nde tespit edebildiğimiz kullanımı az olan bir akrabalık adıdır.

5. baltız: Baldız. “...mezbur Mehmet dün gece ahşam namazından çıktıktan sonra yolu- ma gelüp bire gidi, bire baltızın fülân idici deyü darb-ı şedit ile darbeyledi, didikte...” (TaS, C I: 385).

Eski Türkçede *baltız* şeklinde ve “baldız” anlamında kullanılan kelime (Doğan ve Usta, 2014: 74), DLT’de *baldız* şeklinde ve “Bir adamın karısının küçük kız kardeşi için böyle denir” anlamında verilmiştir (Atalay, 2018, C I: 457). TS’de ise *baldız* şekliyle ve “Erkeğe göre eşinin kız kardeşi” anlamında geçmektedir (2011: 243). *Baldız* akrabalık adı, Türkçenin eski döneminden beri küçük ses farklılıkları ile var olan ve anlam değişmesine uğramamış Türkçe bir kelimedir.

6. beğ: Zevce, koca.

“Zeliha görür bürka‘ altından anı

Eydür işbu kimdürür sorun bunu

Karavaşlar eydürler budur beğün

Dilsiz olgıl başına dirgil öğün

...

Söyler eydür bu değil benim beğüm

Uyur iken düşte üç kez gördüğüm” (TaS, C I: 479).

Beğ kelimesi Eski Türkçede “beg” şeklinde geçmektedir; fakat akrabalık adı dışında “bey, prens, efendi, emir, han soyundan, üst düzey görevli, hükümdar” anlamlarında kullanılmıştır (Doğan ve Usta, 2014: 84). DLT’de de söz konusu kelime “Karının kocası evinde “bege” benzediği için böyle denmiştir.” şeklinde açıklanmıştır ve “bey, koca, evli erkek” anlamlarında kullanılmıştır (Atalay, 2018, C III: 155). TS’de ise kelime *bey* şeklinde verilmiş ve anlamlarında biri “eş, koca” olarak gösterilmiştir (2011: 320).

7. beslenği: Besleme, evlatlık. “Büsr [Ar.]: Sultanımızın öğey kızı ve beslenğisidir” (TaS, C I: 526).

Eski Türkçe döneminde *beslenği* kelimesine rastlanmamıştır. DLT’de de söz konusu kelime bulunmamaktadır. Bugün TS’de ise “Hizmetçi, evlatlık, besleme” anlamlarında geçmektedir (2011: 315).

8. bibi: Hanım, hanımefendi. “Vezir bu sözü işitecek serasîme oldu eyitti: Bu ne vakit gelecektir, bâri kapıyı açiver çıkayım gideyim... Kenizek eyitti: Ey hudavend benim elimde ne var, bir cariyeyim, bibim kapıyı bağlayıp miftahı bile alıp gitti” (TaS, C I: 543).

Eski Türkçede bulunmayan kelime, DLT’de de geçmemektedir. TS’de ise *bibi* şeklinde ve *halk ağzında* kaydıyla “hala” anlamında verilmiştir. Kelime varlığını ve ses düzenini değiştirmeden bugüne ulaşmış ancak kavram alanında değişiklik meydana gelmiştir.

9. düñür: Sıhrî akraba. “Hem ammim oğlanlarındandır, hem benim düñürümdür kız ayâlim anın gelinidir.” (TaS, C II: 1324).

Kelime Eski Türkçe döneminde *tüñür* şeklinde ve “(Dünürlük ilişkisiyle) akraba” anlamında geçmektedir (Şirin, 2016: 357). DLT’de ise *tüñgür* şeklinde ve “dünür, karının hısımları” anlamında geçmektedir (Atalay, 2018, C II: 110). Kelime bugün TS’de ise *halk ağzında* kaydıyla “Eşlerin baba ve analarının birbirlerine göre durumu” anlamında geçmektedir (2011: 735). Aynı kelimenin anlamını da koruyarak Eski Türkçeden günümüze kadar geldiği görülmektedir.

10. emikdaş (emükdaş, emikdeş): Süt kardeş. “Üşde Ebumüslim Meymune Bânu ile emikdaş karındaş oldular” (TaS, C III: 1464).

Emik kelimesi “meme” anlamında Eski Türkçede kullanılmış (Doğan ve Usta, 2014: 126); ancak *emikdaş* şeklinde bir kullanıma rastlanmamıştır. Söz konusu kelime DLT’de *emikdeş* şeklinde verilmiş ve “Bir memeden emen iki çocuğa derler. Emmekte arkadaş anlamındadır” şeklinde de açıklanmıştır (Atalay, 2018, C I: 407). Kelime bugün TS’de bulunmamaktadır.

11. er: Koca, zevç. “Avrat kısmının ekseri erinden bir güzel er görse lâbüt ana meyleder” (TaS, 1483).

Kelime, Eski Türkçede “kimse, kişi, erkek, adam, bey, koca, zevc” anlamlarında geçmektedir (Doğan ve Usta, 2014: 128). DLT’de de “er, erkek, adam” anlamlarında geçen kelime (Atalay, 2018, C IV, 184), TS’de ise “koca” anlamında *halk ağzında* kaydıyla geçmektedir (2011: 805).

12. er avrat: Karı koca.

“Biri birisinden kaçır yat gibi

Olmaz bular hiç er avrat gibi” (TaS, C III: 1489).

İkileme yapısında kurulan bu ifade “karı-koca” anlamında kullanılmıştır. (bk. er, bk. avratlık)

13. er gören: Dul kadın. “Kâlem [Fa.]: Er görmüş avrat. Mi’yar-ı Cemali’de eri ölüp bir ere dahi varmış avrat” (TaS, C III: 1498).

Er gören ifadesi Tarama Sözlüğü’nde tespit edilen bir akrabalık adlandırması. Eski Türkçe, DLT ya da TS’de bu ifade geçmemektedir. DS’de de bu adlandırmaya rastlanmamıştır. “dul kadın” anlamında kullanılan bu akrabalık adlandırması, evlenmiş ve ayrılmış bir hanımın bu durumunu ifade eden dikkat çekici bir kullanımdır.

14. eş (iş): Karı ve kocadan her biri.

“Gece olduğu lâhza kız kardaşı

Denizden çıkageldi bile işi” (TaS, C III: 1553).

Kelime Eski Türkçenin Uygur evresinde *eşi* şeklinde ve “kadın, hanım, zevce” anlamında kullanılmıştır (Caferoğlu, 2015: 77). DLT’de “eş, arkadaş” anlamında kullanılan kelime (Atalay, 2018, C I: 47), TS’de “Karı kocadan her biri, hayat arkadaşı, refik, refika” anlamlarıyla verilmiştir (2011: 821). Kelime anlamını genel itibarıyla korumuştur.

15. ev: Zevce. “Dahi evün oğlancukların alıp şehirden yana eyreyledi” (TaS, C III: 1566).

Kelimenin Eski Türkçe dönemindeki şekli olan *eb* ifadesi bu dönemde akrabalık anlamında kullanılmamıştır. Eski Türkçe döneminde *ebçi* ifadesi “eş, karı, zevce” anlamlarında kullanılmıştır (Şirin, 2016: 356). DLT’de kullanılmayan kelime, TS’de de herhangi bir akrabalık adı olarak bulunmamaktadır.

16. ev bekçisi: Evin kadını, zevce. “Akça Koca eyitti: Bizim ev bekçisi erenlere olmaz ke-lam söylemiş...” (TaS, C III: 1567).

Ev bekçisi ifadesi Eski Türkçe dönemi, DLT ve TS’de geçmemektedir. Örneğine yalnızca Tarama Sözlüğü’nde rastlanmıştır. Söz konusu ifade kaba, incitici, küçük düşürücü bir anlam taşımaması sebebiyle argo olarak değerlendirilebilir.

17. evdeş: Refika, zevce. “Evine girdi, silâhın çözdü oturdu; andan evdeşine eyitti: Taâm getürün yiyelim dedi” (TaS, C III: 1568).

Eski Türkçe döneminde rastlanmayan *evdeş* kelimesi, DLT’de de geçmemektedir. TS’de *halk ağzında* kaydıyla “eş” anlamında bulunmaktadır (2011: 835).

18. göreğen: Güveyi.

“Ol beğenmedi görüp çoğun kızın

Sonucu ol aldı Selçuğ’un kızın

Anlar eydür güyeğüye göreğen

Nitekim güyeğü oğluna yeğen” (TaS, C III: 1774).

Göreğen kelimesi Eski Türkçe, DLT ve TS’de akrabalık adı olarak geçmemektedir. Söz konusu dönem ve eserlerde “güveyi” anlamında kullanılan kelimeler için bk. güyeğü.

19. güyeğü: Güveği, damat.

“Cuhut ana kim adı Fağfur-ı Çin

Gerek güyeğü ola andan için

Anı Tanrı nite revâ göredi

Hakîm okunur âhir hem bir adı” (TaS, C III: 1887).

Eski Türkçede *küdegü* olarak ve “damat, güveyi” anlamında geçmektedir (Şirin, 2016: 357). DLT’de kelime *küdhegü* şeklinde “güveyi” anlamında geçmektedir (Atalay, 2018, C III: 166). TS’de ise *güveyi* şeklinde ve “damat” anlamında geçmektedir (2011: 1014). Kelime Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine kadar birtakım fonetik değişiklikler uğramıştır; ancak anlamını korumuştur.

20. haklu: Nikahlı zevce.

“Verüben Gülşeni dünya talâkın

Eder çün zâl imiş haklum gerekmez" (TaS, C III: 1895).

Söz konusu kelime Eski Türkçe dönemi, DLT ve TS'de akrabalık adı olarak bulunmamaktadır. Bugün sadece DS'de *haklı* şeklinde "nişanlı, nikahlı" anlamında bulunmaktadır (DS, C III: 2255).

21. kayınağa: Kayınbirader. "Mezbur Mahmut Çelebi'nin kayınağası dahi merhum Mahmut Çelebi'yi vekil-i mutlak eylediği..." (TaS, C IV: 2373).

Kayınağa kelimesi Eski Türkçe döneminde bulunmamaktadır. Kelime DLT ve TS'de de bulunmamaktadır. *Kayınağa* kelimesinin anlamı DLT'de *kadhın* maddebaşı ile "kayın, dünür, hısım" şeklinde verilmiştir (Atalay, 2018, C I: 403). TS'de *kayın* kelimesi "Kadın veya kocaya göre birbirlerinin erkek kardeşi, kayınbirader, ini" anlamlarında verilmiştir (2011: 1364). *Kayınağa* kelimesinin akrabalık adı olarak kullanımı oldukça sınırlıdır.

22. kayınata: Kayınpeder. "Güyeğünün kayınatası ile dostluğu kızın alıncadır" (TaS, C IV: 2373).

Kayınata kelimesi Eski Türkçe döneminde, DLT'de geçmemektedir. Eski Türkçe döneminde "kayınpeder" anlamında *kadın* ifadesi kullanılmaktaydı (Şirin, 2016: 356). Eski Türkçe'deki bu kullanım bugün Anadolu ağızlarında "kadın>kayın" ses değişikliği ile devam etmektedir. Erzincan-Cenciğe bölgesinde *kayın* kelimesi "kayınpeder" anlamında kullanılmaktadır (DS, C IV: 2701). Tarama Sözlüğü'ndeki *kayınata* kelimesi TS'de *kaynata* şeklinde ve "Kocaya veya kadına göre birbirlerinin babası, kayınbaba, kayınpeder, babalık" anlamında geçmektedir (2011: 1369).

23. kuma: Bir erkeğin nikahlısı bulunan kadınlardan her birinin ötekine göre adı, ortak nöker. "Bir kişinin ki katında bir yüzü nurluca avrat ola, er anı sever ola, üzerinde birkaç kuması da ola..." (TaS, C IV: 2730).

Tarama Sözlüğü'ne 14. yüzyıl metninden alınan bu kelimeye Eski Türkçe dönemine ait metinlerde rastlanmamıştır. DLT'de ise Tarama Sözlüğü'ndeki anlamıyla ve *küni* şeklinde geçmektedir (Atalay, 2018, C III: 237). Kelime bugün Türkçe Sözlük'te ise *kum* şeklinde ve "Aynı erkekle evli olan kadınların birbirine göre adı, ortak" anlamında geçmektedir (2011: 1523).

24. oğulluk: Üvey oğul.

Dedi oğulluğuna pend eyleyip

Pend ile ol eblehi bend eyleyip (TaS, C V:2935).

Oğulluk kelimesi *oğul* kelimesine +*luk* eki getirilmesiyle yapılmıştır. Kelimenin *oğulluk* şekli Eski Türkçenin Uygur evresinde "oğulluk, evlatlık" anlamında geçmektedir (Caferoğlu, 2015: 139). DLT'de kelime *oğulluk* şeklinde bulunmamaktadır; ancak "oğulluk, oğulluğa alınmış" anlamlarında *yufğa* kelimesi geçmektedir (Atalay, 2018, C III: 32). Türkçe Sözlük'te ise *oğulluk* kelimesi madde başı olarak ve *halk ağzında* kaydıyla "üvey oğul" anlamında geçmektedir (2011: 1790).

25. oğulluk kul: Evlat edinilmiş köle. "İşbu Abdullah Hasan benim oğulluk kulumdur." (TaS, C V: 2936).

Tarama Sözlüğü'ne 15. yüzyıla ait bir metinden alınmıştır. *Oğulluk* ve *kul* kelimelerinin birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Bu kelime grubunda *oğulluk*, "evlat edinme, evlatlık"

anlamı vermiştir; *kul* kelimesi ise “köle” anlamı vermiştir. *Oğulluk* kelimesi için bk. oğulluk. *Kul* kelimesi ise Eski Türkçede “kul, köle” anlamıyla kullanılmıştır (Caferoğlu, 2015: 185), DLT’de bu kelimenin kaydı bulunmamaktadır. Günümüz Türkçe Sözlük’te ise *kul* kelimesi tarih madde başıyla “köle” anlamında geçmektedir (2011: 1517). Tarama Sözlüğü’nde madde başı olan bu birleşik yapıli akrabalık adı, bu şekilde Eski Türkçe, DLT ve TS’de geçmemektedir.

26. tayalık: Dadılık, sütnelik. “El-felh [Ar.]: Tayalık eylemek ki tayaya murdıa derler.” (TaS, C V: 3776).

Kelime Tarama Sözlüğü’ne 18. yüzyıla bir metinden alınmıştır. Eski Türkçe ve DLT’de geçmemektedir. DLT’de “süt nine” anlamında *awurta* kelimesi kullanılmıştır (Atalay, 2018, C II: 144). TS’de ise kelime anlam daralmasına uğrayarak sadece “dadılık” anlamında geçmektedir (2011: 2290).

27. yad oğul: Evlatlık, üvey oğul.

Kimisi istemezken verir evlat

Kimi ister ana yad oğul eyler (TaS, C VI: 4191).

Tarama Sözlüğü’ne 17. yüzyıla ait bir metinden alınan bu akrabalık adı, *yad* ve *oğul* kelimelerinin birleştirilmesi ile yapılmış bir akrabalık adıdır. “Yabancı” anlamındaki *yad* ile “erkek evlat” anlamındaki *oğul* kelimesi birlikte “üvey oğul, evlatlık” anlamı kazanmıştır. *Oğul* kelimesi için bk. oğul. *Yad* kelimesi ise Eski Türkçede (Caferoğlu, 2015: 279), TS’de (2011: 2498) “yabancı” anlamında geçmektedir. DLT’de ise bu kelime bulunmamaktadır.

28. yavuklu (yavuk): Nişanlı, adaklı, namzet. “Ve benim bir kara gözlü yavuklum var idi.” (TaS, C VI: 4415).

Yavuk/yavuklu kelimesi Eski Türkçe döneminde ve DLT’de geçmemektedir. TS’de ise *halk ağzında* kaydı ile “sözlü, sevgili” anlamında kullanılmaktadır (2011: 2553). Kelimenin Tarama Sözlüğü ile TS’deki anlamı oldukça yakındır.

29. yeñice güyeğü: Yeni güveyi. “Şol yeñice güyeğü gerdeğinde yatur gibi tâ kıyamete değın yatisar.” (TaS, C VI: 4529).

Yeñice güyeğü akrabalık adı için bk. güyeğü. “Güveği, damat” anlamında kullanılan *güyeğü* kelimesi başına *yeñice* niteleyicisini alarak “yeni damat” anlamında bir akrabalık adı meydana getirmiştir.

30. yüz görmüş: Koca görmüş, kocaya varmış kadın, dul kadın.

Alıştırmaz seninle değmede hu

Heves eyleme ol yüz görmüşü ko (TaS, C VI: 4784).

Tarama Sözlüğü’ne 16. yüzyıla ait bir metinden geçen bu adlandırma Eski Türkçe, DLT ya da TS’de bulunmamaktadır. Akrabalık adı olmaktan ziyade bir akrabalık adı adlandırması örneği olan *yüz görmüş*, söz konusu dönemde halk ağzında olan ya da tespit edildiği eserin müellifi tarafından yapılmış bir adlandırma olmalıdır.

C. Diğer Akrabalıkla İlgili Terimler

1. düñürlük: Sıhriyet. “husrangerî [Ar.]: Kayınlık ve düñürlük.” (TaS, C II: 1324).

Kelime *düñür* kelimesine +*lük* eki getirilerek türetilmiştir. *Düñür* kelimesi için bk. *düñür*. Kelimenin *düñürlük* şekli Eski Türkçe ya da DLT'de geçmemektedir. Kelime sadece TS'de "1. Dünür olma durumu. 2. Evlenme sonucu oluşan yakınlık, akrabalık, sıhriyet." anlamlarında geçmektedir. Kelimenin Tarama Sözlüğü'ndeki anlamı TS'de korunmaktadır.

2. ergen: Bekar, evli olmayan.

Didi oğlan mı, yiğit ya kocadır

Ya ergen mi ya evli hal nicedir (TaS, C III: 1497).

Kelime Eski Türkçe dönemi ve DLT'de geçmemektedir. Tarama Sözlüğü'ndeki anlamı, TS'de ikinci anlam olarak kayıtlıdır: "1. Döl verebilecek duruma gelmiş olan, erin, yeni yetme, akil baliğ, baliğ 2. Henüz evlenmemiş, bekâr" (2011: 807).

3. evi tarafı: Hanesi halkı, ailesi. "Ol gün Kays bin Âmir'in evi tarafı bağ bağça seyrine giderlerdi." (TaS, C III: 1572).

Bu adlandırma, Tarama Sözlüğü'ne 15. yüzyıla ait bir metinden geçmiştir. Bu adlandırma Eski Türkçe, DLT ve TS'de bulunmamaktadır. Bu ifade, geçtiği eserin müellifine ya da dönemine ait bir adlandırma olmalıdır.

4. güyeğülük: Güveylik "hutune [Ar.]: Güyeğülük ve avrat tarafından hısımlık" (TaS, C III: 1889).

Kelime *güyeğü* kelimesine +*lük* eki getirilerek türetilmiştir. Kelimenin ek almış *güyeğülük* şekli Eski Türkçe ya da DLT'de geçmemektedir. *Güyeğü* kelimesi Eski Türkçede *küdegü*, DLT'de ise *küdhegü* şeklinde geçmektedir (bk. *güyeğü*). Kelime Tarama Sözlüğü'ndeki anlamı ile bugün TS'de *güveyilik* şeklinde ve "Damatlık" anlamında kullanılmaktadır.

5. il: Hısım, akraba.

İcâzet veresiz kulunuz varam

Eğer il ü ger yağı ise görem (TaS, C III: 2034).

İl kelimesi akrabalık bildiren bir anlam ile en eski Kutadgu Bilig'de tespit edilmiştir (Paçacıoğlu, 2016: 300). Kelime, Eski Türkçede "il, devlet, kabile" anlamlarında (Gabain, 2000: 274), DLT'de ise "vilayet, il" anlamında geçmektedir (Atalay, 2018, C I: 48). Tarama Sözlüğü'ne 14. yüzyıla ait bir metinden alınan *il* kelimesi, "hısım, akraba" anlamlarıyla Eski Türkçe, DLT ve TS'de bulunmamaktadır.

6. kan karışan: Akraba. "... ve kan karışan hısımlarına hakkın vir." (TaS, C IV: 2233).

Bu akrabalık adlandırması 15. yüzyıla ait bir metinden Tarama Sözlüğü'ne geçmiştir. Adlandırma bu madde başı şekliyle Eski Türkçe, DLT ve TS'de bu adlandırma geçmemektedir. Söz konusu adlandırma Tarama Sözlüğü'ne alındığı kaynağın müellifine ya da o dönemin yerel söz varlığına ait bir unsur olarak kaynaklara geçmiş olmalıdır.

7. kan katılur kavm: Bir kandan, aynı ırktan, hısım, akraba. "Ben sizinle kan katılur kavmüz, bir ata oğlanlarıyuz, bir koyun aşığıyuz, bir ağaç yaprağıyuz, bir yazı toprağıyuz..." (TaS, C IV: 2234).

"Hısım, akraba" anlamı bildiren bu adlandırma, Eski Türkçe, DLT ya da TS'de geçmemektedir. Tarama Sözlüğü'ne 14. yüzyıla ait bir metinden alınan bu adlandırma, ilgili eserin

müellifine ya da dönemin yerel söz varlığına ait bir unsur olarak kaynaklara geçiş olmalıdır.

8. kayınlık: Sihriyet, dünürlük. “Hısurangerî [Fa.]: Kayınlık ve dünürlük” (TaS, C IV: 2373).

Kayın kelimesine *+lık* eki getirilerek oluşturulmuş bir akrabalık adıdır. Eski Türkçenin Uygur döneminde *kadın* şeklinde ve “kayın, kayınpeder” anlamlarında kullanılmıştır (Caferoğlu, 2015: 160). DLT’de ise *kadhın* madde başı ile “kayın, dünür, hısım” anlamlarında kullanılmıştır (Atalay, 2018, C I: 403). *Kayın* kelimesi TS’de ise “Kadın veya kocaya göre birbirlerinin erkek kardeşi, kayınbirader” anlamlarında geçmiştir (2011: 1364). *Kayınlık* kelimesi bu şekliyle Eski Türkçe ve DLT’de geçmemektedir, TS’de ise “Kayın olma durumu” anlamında kullanılmıştır (2011: 1364). Kelimenin bugün TS’deki anlamı ile Tarama Sözlüğü’nde verilen anlamı farklılık göstermektedir.

9. özce: Öz, gerçekten öz. “Derunu derd ile memlû olandır özce kardaşım.” (TaS, C V: 3159).

Öz kelimesine *+ce* eşitlik eki getirilmesi ile yapılmıştır. Kelime, *öz* şekliyle Eski Türkçede geçmektedir ancak anlam olarak bir akrabalık bildirmemektedir. DLT’de *öz* şeklinde ve “öz kişi (hısım olan kişi” anlamında geçmektedir (Atalay, 2018, C I: 46, 403). Kelime TS’de *öz* şeklinde “Kan bağı ile bağlı olan, üvey olmayan” anlamında geçmektedir (2011: 1865).

10. ulaşuk: Yakınlık, akrabalık. “Bizim bu Sultan ile ulaşuğumuz şûm oldu.” (TaS, C VI: 3947).

Tarama Sözlüğü’ne 14. yüzyıla ait bir metinden alınan kelime Eski Türkçe, DLT ve TS’de geçmemektedir. Kelime bugün sadece Anadolu ağızlarında *ulaşık* şekliyle *Kuşunlu –Çankırı, *Elmadağ, *Çubuk, Akdoğan *Kızılcahamam –Ankara yörelerinde “nişanlı” anlamında kullanılmaktadır (DS, C VI: 4035).

11. ulaşukluk: Akrabalık, karabet, yakınlık. “Gönülleri meyletti ki bunların ile ulaşukluk ola.” (TaS, C VI: 3948).

Ulaşuk kelimesine *+luk* eki getirilmesi ile oluşturulmuş bu kelime, Tarama Sözlüğü’ne 14. yüzyıla ait bir metinden alınmıştır. Kelime *ulaşukluk* şekliyle Eski Türkçe, DLT ve TS’de bulunmamaktadır. Kelimenin türetildiği *ulaşuk* kelimesi için bk. ulaşuk.

12. yavuh: Yakın, akraba.

Terk eyledim özümü vü andan yavuhları

Bencileyin kişi dahi bihîş olmasın (TaS, C VI: 4408).

Tarama Sözlüğü’ne 14. yüzyıla ait bir metinden alınan kelime yukarıda *yavuklu/yavuk* şekliyle “nişanlı, adaklı, namzet” anlamlarında geçmiştir. Küçük bir fonetik değişime uğrayan kelime *yavuh* şekliyle Tarama Sözlüğü’nde ayrıca “yakın, akraba” anlamında verilmiştir. Kelimenin Eski Türkçe, DLT ve TS’deki durumu için bk. yavuklu.

SONUÇ

Toplumun temeli sayılan aile, aynı zamanda akrabalık ilişkilerinin de başladığı yerdir. Toplumun güçlü olmasında güçlü aile yapısının etkisi bulunmaktadır. Türk toplumu için kutsal kabul edilen ailenin, bireyleri arasında güçlü bağ bulunmaktadır. Akrabalık ilişkileri, birinci

derece kabul edilen *anne, baba, eş* ve *çocuktan* başlayarak genişlemekte ve bu genişleme yakından uzağa doğru gerçekleşmektedir. Türk toplumunda ise akrabalık -yakın ya da uzak- her seviyede değerli görülmüştür. Buna bağlı olarak akrabalık durumları için oldukça başarılı adlandırmalar yapılmıştır ve bu adlandırmalar Türkçenin söz varlığı içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmada Tarama Sözlüğü'nde tespit edilen 69 adet akrabalık bildiren söz varlığı unuru Eski Türkçe, DLT ve TS'deki durumlarına göre incelenmiştir. Bunlardan 27'si kan yoluyla akrabalık bildiren terim, 30'u evlilik yoluyla akrabalık bildiren terimlerdir; 12'si de kan ya da evlilik yoluyla bir akrabalık bildirmeyen genel akrabalıkla ilgili terimlerdir. Kan yoluyla akrabalık bildiren terimlerden bugün TS'de bulunanlar şunlardır: *aba, ağa, ata, buba, bula, dayıza, döl, döl döş, ebe, ede, ini* (Anlam değişmesine uğrayarak: *kayın*), *karındaş, oğlan, oğul, tayu* (ses değişmesine uğrayarak: *dayı*), *torun*. Evlilik yoluyla akrabalık bildiren terimlerden bugün TS'de bulunanlar şunlardır: *analık, baltız, beğ, beslenği, bibi, düñür, er, evdeş, güyeğü* (Ses değişmesine uğrayarak: *güveyi*), *kayınata, kuma, oğulluk, tayalık* (Akrabalık adı anlamını kaybederek: *dadılık*), *yavuklu*. Diğer akrabalıkla ilgili terimlerden ise TS'de bulunanlar şunlardır: *düñürlük, ergen, güyeğülük, kayınlık* (Anlam değişmesine uğrayarak: *Kayın olma durumu*).

Tarama Sözlüğü'ndeki akrabalık bildiren söz varlıklarından hem Eski Türkçe, hem DLT hem de TS'de bulunanlar şunlardır:

Kan yoluyla akrabalık bildiren terimler: *aba, ata, döl* (Çeşitli fonetik farklılıklarla: ET ve DLT'de *töl*, TS'de *döl*), *ini* (TS'de anlam değişmesiyle *kayın* anlamında), *karındaş, tayu* (ET'de *tapay*, DLT'de *tagay*, TS'de *dayı*).

Evlilik yoluyla akrabalık bildiren terimler: *baltız, beğ, düñür, er, güyeğü* (Çeşitli fonetik farklılıklarla: ET'de *küdegü*, DLT'de *küdhegü*, TS'de *güveyi*).

Diğer akrabalıkla ilgili terimlerden Eski Türkçe, DLT ve TS'nin üçünde de geçen bir kullanım bulunmamaktadır.

Tarama Sözlüğü'nde bilinen akrabalık terimleri dışında Türkçenin imkânları ile türetilmiş dikkat çekici akrabalık bildiren ifadeler bulunmaktadır: *ana atası (annenin babası), dip dede (büyük dede, ecdat), er kardeş (erkek kardeş), oğul oğlu (torun), er gören ve yüz görmüş (dul kadın), ev bekçisi (evin hanımı, zevce), kan karışan (akraba)*. Bu adlandırmalardan hiçbiri bugün ölçünlü Türkçede bulunmamaktadır. Bazıları ise Anadolu ağızlarında bulunmaktadır: *dip dede* (Kırşehir yöresi). Yazılı eserlere yansıyan bu dikkat çekici söz varlığı unsurları; yaygın kullanılmamış olmaları, tespit edildiği dönem dışında görülmemeleri sebebiyle bize ilgili eserin müellifi tarafından ortaya konmuş ya da o dönemin ağızlarında kullanılmakta olan mahallî sözler olduğunu düşündürmektedir.

KISALTMALAR

C : Cilt

DLT: Dîvânü Lugâti't-Türk

DS: Derleme Sözlüğü

ET: Eski Türkçe Dönemi

TaS: Tarama Sözlüğü

TDK: Türk Dil Kurumu

TS: Türkçe Sözlük

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (2018). *Divanü Lûgati't-Türk Cilt I-II-III-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bulduk, T. B. (2019). "Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Eski Türkçe Kelimeler". *Mavi Atlas*, 7/1, 52-67.
- Caferoğlu, A. (1972). "Kaşgarlı Mahmut'a göre Akraaba Adları", *Türk Dili*, XXVII, 253, 23-26.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, İ. ve Usta, Z. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*, İstanbul: Altınpost Yayınları.
- Emiroğlu, S. (2012). "Türkçe Sözlükteki Akrabalık Adlarının Tasnifi", *Turkish Studies*, 7/4 Fall, 1691-1710.
- Gabain, A. V. (2000). *Eski Türkçenin Grameri*, 3. Baskı, Çev: Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gömeç, S. (2001). "Divan'u Lügat'it Türk'te Akrabalık Bildiren Terimler", *Türk Kültürü*, S. 464, 714-724.
- Gülensoy, T. (1974). "Altay Dillerinde Akrabalık Adları Üzerine Notlar", *TDAY-Belleten 1973-1974*, Ankara, 283-318.
- Güllüdağ, N. (2012). "Karay Türklerinde Akrabalık Adları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5/6, 205-217.
- Günşen, A. (2000). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hirik, E. (2017). "Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Akrabalık Bildiren Kelimeler ve Duygu Değerleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/3, 1726-1746.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1960). "Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında", *TDAY-Belleten*, 283-294.
- Türk Dil Kurumu (2009a). *Tarama Sözlüğü: XIII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla, C I-VIII*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2009b). *Derleme Sözlüğü: Türkiye'de Halk Ağzından, C I-VI*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuz, S. (2013a). "Dîvânü Lügâti't-Türk'teki Akrabalık Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Karşılıkları", *EKEV Akademi Dergisi*, S. 56, 345-360.
- Yavuz, S. (2013b). "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Akrabalık Adları", *Fırat Üniversitesi Sosyal*

Bilimler Dergisi, C. 23, S. 2, 71-91.

Yazıcı Ersoy, H. (2011). "Başkurt Türkçesinde Aile ve Akrabalık İsimlerinde Kullanılan –y Biçimliliği", *Türkbilig*, 2011/21, 87-112.

Yong Song Li (1999). "Türk Dillerinde Akrabalık Adları", *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*, İstanbul: Simurg .